

การไม่ระบุอัตลักษณ์ (Disidentification)

ความเป็นมาของแนวคิด Disidentification

แนวคิด Disidentification หรือการไม่ระบุอัตลักษณ์ มาจากประสบการณ์ส่วนตัวของ José Esteban Muñoz นักวิชาการเครียร์อเมริกันเชื้อสายคิวบา โดยในปี ค.ศ.1999 เขาได้เขียนหนังสือเรื่อง *Disidentifications: Queers of Color and the Performance of Politics* เพื่อทำความเข้าใจศิลปะ การแสดง การเคลื่อนไหวทางสังคม และการดำรงอยู่ของกลุ่มคนที่มีความหลากหลายทางเพศที่เป็นคนผิวสี มุโนซตั้งคำถามและท้าทายการเมืองกระแสหลักของกลุ่มเกย์และเลสเบี้ยนในปัจจุบัน โดยโต้แย้งว่าการเมืองของกลุ่มเกย์เลสเบี้ยนมีเป้าหมายเพื่อสิทธิการแต่งงานระหว่างเพศเดียวกัน และการรับเกย์เข้าทำงานในกองทัพ ซึ่งล้วนติดอยู่ในกรอบบรรทัดฐานตายตัว มุโนซเชื่อว่าเครียร์คือ “สิ่งที่ยังมาไม่ถึง” เป็นปลายเปิดของความเป็นไปได้ พยายามเชื่อมโยงเครียร์เข้ากับสุนทรียะและการแสดงออกทางศิลปะ นำไปสู่การกล่าวถึง การแสดงที่แยกตัวออกจากอัตลักษณ์เดิม (disidentificatory performances) สนใจความคิดสร้างสรรค์และการก้าวข้ามกฎเกณฑ์ของระบอบอำนาจและการขึ้นทางวัฒนธรรม มุโนซเชื่อว่าศิลปะและงานสร้างสรรค์คือหนทางที่จะทำให้มีชีวิต (Alvarado, 2015; Capofreddi, 2021; Muñoz, 2009)

ความคิดที่มีอิทธิพลต่อมุโนซ คือความคิดของนักปรัชญาฝรั่งเศส Michel Pêcheux ซึ่งเป็นนักคิดสายวาทกรรมและสัญวิทยา โดยอธิบายให้เห็นว่ากลุ่มคนชายขอบถูกทำให้มีอัตลักษณ์ภายใต้อำนาจของคนกลุ่มใหญ่ กระบวนการสร้างอัตลักษณ์ตามบรรทัดฐานของอำนาจ คือการตอกย้ำบทบาทที่สังคมสร้าง ส่วนการโต้แย้งการมีอัตลักษณ์ (Counteridentification) คือการไม่ปฏิบัติตามบทบาทที่สังคมกำหนดและหันไปสร้างอัตลักษณ์นอกกรอบที่ยังผลิตซ้ำอำนาจเดิม ส่วนการไม่ระบุอัตลักษณ์ (Disidentification) คือการเปิดเผยให้เห็นเล่ห์เหลี่ยมและความอับคของการสร้างอัตลักษณ์ ซึ่งมักถ่ายทอดออกมาในงานศิลปะเครียร์ มุโนซวิพากษ์อำนาจของคนผิวขาวและลัทธิอาณานิคมที่ควบคุมคนผิวดำซึ่งเป็นคนรักเพศเดียวกันให้อยู่ใต้กฎเกณฑ์ทั้งเรื่องเชื้อชาติและเพศสภาพ มุโนซจึงเสนอแนวคิด Disidentification เพื่อใช้ตอบโต้กับความรุนแรงเชิงระบบที่กระทำต่อกลุ่มคนผิวดำชายขอบทางเพศ ลักษณะของตัวตนที่ไม่ระบุอัตลักษณ์มิใช่การต่อต้านหรือโค่นล้มบรรทัดฐานทางเพศที่ครอบงำ แต่เป็นการปรับ แก่ไขและสร้างใหม่ภายใต้การเอาตัวรอดในชีวิตประจำวันในพื้นที่สาธารณะ (counterpublics) การไม่ระบุอัตลักษณ์ตายตัวตามกรอบเพศที่กำหนดไว้ยังเป็นการสร้างสรรค์อัตลักษณ์ที่ยืดหยุ่น สั้นไหว และเปลี่ยนแปลงได้ ซึ่งเพศนอกกรอบทั้งหลายสามารถแสดงตัวที่ไม่เหมือนชายหญิง ทั้งนี้การแสดงตัวแบบไร้นิยามคือสุนทรียะและอิสรภาพ เป็นการยืนยันถึงการไม่อยู่ในบรรทัดฐาน

ในวงการเคียร์ศึกษา นำแนวคิด Disidentification ไปใช้อธิบายศิลปะของคนผิวดำที่เป็นเพศนอกกรอบเพื่อทำความเข้าใจการสู้ชีวิตของคนเหล่านี้ เคียร์ผิวดำสร้างงานศิลปะในพื้นที่สาธารณะเพื่อแสดงตัวตนที่ไม่เหมือนคนผิวขาวชายหญิงชนชั้นกลาง เสมือนเป็นการสร้างโลกที่แตกต่าง อาจกล่าวได้ว่าเป็นชีวิตสาธารณะที่แหกกฎ เช่นผลงานสร้างสรรค์ของ Felix Gonzalez-Torres ศิลปินเกย์เชื้อสายคิวบา ผลงานชื่อ Untitled (1991) เป็นภาพถ่ายเตียงนอนหมอนสองใบที่ยับยู่ยี่ มีรอยปุ่มที่หมอนเหมือนมีคนเคยนอน ภาพติดตั้งอยู่ในกรอบป้ายโฆษณาขนาดใหญ่ ความหมายของผลงานนี้สื่อให้เห็นเกย์ที่เสียชีวิตจากโรคเอดส์ เตียงว่างเปล่าที่เคยเป็นที่นอนของคนที่มีลมหายใจ เกย์ตายไปอย่างไร้การเหลียวแล สะท้อนว่าสังคมรักต่างเพศเพิกเฉยต่อชีวิตของเกย์ ในช่วงทศวรรษ 1980 เกย์กลายเป็นสัญลักษณ์ของความล่าสอนทางเพศและเป็นพาหะโรคที่น่ากลัว ผลงานนี้นำเอาเตียงนอนในฐานะวัตถุเฟอร์นิเจอร์ในบ้าน ใช้สำหรับนอน ทุกคนเห็นและรับรู้ถึงความหมายของเตียง ถูกใช้เป็นวัตถุแห่งการประชดประชัน ทำให้เห็นร่องรอยของมนุษย์ที่เคยนอนจนผ้าปูที่นอนและหมอนยับย่น เตียงเป็นร่องรอยแห่งอดีต

ผลงานชื่อ Untitled (1991) บนกรอบป้ายโฆษณาขนาดใหญ่ การสร้างสรรค์ของของ Felix Gonzalez-Torres ศิลปินเกย์เชื้อสายคิวบา ภาพจาก <https://www.moma.org/collection/works/79063>

Disidentification ในฐานะกลวิธีเพื่อการมีชีวิต ตัวอย่างเช่น วัยรุ่นหญิงเลสเบี้ยนที่ไม่เปิดเผยตัวตน นิ่งชมรายการโทรทัศน์กับมารดา โดยรายการนั้นมีตัวละครเป็นเลสเบี้ยน แม้เธอจะรู้สึกตรงกับตัวละครเลสเบี้ยน แต่เธอไม่แสดงความรู้สึกออกมาให้มารดารับรู้ ถือเป็นกลยุทธ์ในการเอาตัวรอดท่ามกลางสังคมที่ยึดถือบรรทัดฐานแบบรักต่างเพศ ในกรณีนี้วัยรุ่นหญิงยังคงเป็น “ผู้หญิง” ในสายตาของแม่ แต่ขณะเดียวกันก็รับอารมณ์แบบเลสเบี้ยนที่ปรากฏอยู่ในโทรทัศน์มาเก็บไว้ในใจ ถือเป็น การสร้างอารมณ์แบบหญิงรักหญิงภายใต้ภายใต้บรรยากาศครอบครัวรักต่างเพศ อย่างไรก็ตาม การเอาตัวรอดภายใต้โครงสร้างอำนาจนี้มีได้เกิดขึ้นเป็นสูตรสำเร็จ แต่ละบุคคลจะมีวิธีการของตัวเองขึ้นอยู่กับบริบท เวลา โอกาสและสถานการณ์ เช่น ชายรักชายในสังคมชนบทมิได้นิยามตนเองเป็น “เกย์” ตามบรรทัดฐานของเกย์ในเมือง

ความคลุมเครือและการไม่มีอัตลักษณ์ในโลกออนไลน์

การศึกษาของ Szulc (2020) พบว่าในโลกออนไลน์ มีการสร้างอัตลักษณ์ทางเพศที่หลากหลาย เช่น agender (ไม่มีเพศ) เครียร์ นอนไบนารี เครียร์เกย์ เครียร์เฟม (queer femme) และ girlfag เป็นต้น การปฏิบัติที่แสดงถึงการไม่ระบุอัตลักษณ์ที่ตายตัวมีกลวิธีที่หลากหลาย Szulc (2020) แยกวิธีการไม่ระบุอัตลักษณ์เป็น 3 แบบ คือ (1) การไม่ระบุอัตลักษณ์ในเชิงกลยุทธ์ (Strategic disidentifications) จะปรากฏขึ้นในกรณีปกป้องตนเองจากการถูกคุกคามหรือเผชิญกับความก้าวร้าว เป็นการไม่ระบุตัวตนเพื่อปกป้องตนเองจากความรุนแรง เพื่อคงสถานะให้ผู้อื่นเข้าใจได้ง่ายหรือรักษาความคลุมเครือไว้ หรือเพื่อเข้าถึงบริการต่าง ๆ ของรัฐหรือหน่วยงานซึ่งมีกฎระเบียบที่ต้องทำตาม (2) การไม่ระบุอัตลักษณ์ตามสถานการณ์ (contextual disidentifications) หมายถึงการปฏิบัติที่ไม่ระบุอัตลักษณ์ตามบริบทต่าง ๆ ทั้งด้านวัฒนธรรม สื่อ และความรู้สึก (3) การแยกตัวออกจากอัตลักษณ์แบบกำกวม (Doubtful disidentifications) หมายถึงการตั้งคำถามต่อความสมบูรณ์แบบในอัตลักษณ์ต่าง ๆ สิทธิในการมีอัตลักษณ์ และความเต็มใจที่จะมีอัตลักษณ์ดังกล่าว

การศึกษาของ Cavalcante (2018) กล่าวว่าคนข้ามเพศชายแต่ใจเป็นหญิงในสหรัฐอเมริกาใช้สื่อออนไลน์เพื่อสร้างโลกของตัวเอง (inhabitable worlds) ท่ามกลางพื้นที่สาธารณะในชีวิตจริงที่ไม่เปิดรับกลุ่มคนเหล่านี้ กลุ่มคนข้ามเพศสามารถสร้างตัวตนที่แตกต่างพร้อมกับใช้ชีวิตร่วมกับเพศตามบรรทัดฐาน ซึ่งเป็นลักษณะของ “ความธรรมดาที่แตกต่าง” (queerly ordinary) นอกจากนั้น การไม่ระบุอัตลักษณ์ที่ชัดเจนยังสัมพันธ์กับการทับซ้อนของอัตลักษณ์อื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็น เชื้อชาติ ชนชั้น อายุ ไลฟ์สไตล์ ฯลฯ กระบวนการไม่ระบุอัตลักษณ์เป็นขั้นตอนต่อเนื่อง โดยเริ่มจากบริบทที่ทำให้บุคคลเลือกแสดงตัวตนเพื่อเงื่อนไขบางอย่างพร้อม ๆ กับการตั้งคำถามกับอัตลักษณ์บางอย่างที่ไม่สอดคล้องกับชีวิตตัวเอง จนถึงการแสวงหาวิธีใหม่เพื่อแสดงตัวตนที่แตกต่างและไม่ยึดติดกับอัตลักษณ์ถาวร

Szulc (2020) กล่าวว่า การมีชีวิตของเพศนอกกรอบมิใช่การโค่นล้มหรือยอมตามบรรทัดฐาน แต่มีทั้งสองส่วนดำเนินไปในเวลาเดียวกัน อย่างไรก็ตาม การมีอัตลักษณ์หลายแบบและทับซ้อนในเวลาเดียวกันมิใช่ความคงที่ เพราะการปฏิบัติเพื่อแสดงตัวตนสัมพันธ์กับเงื่อนไขที่บุคคลเข้าไปเกี่ยวข้อง ความหลากหลายของอัตลักษณ์ทางเพศที่พบในปัจจุบันจึงไม่ควรจัดเป็นหมวดหมู่และชนิดที่แข็งตัว แต่เป็นกลวิธีที่บุคคลนำมาใช้ในบริบทใดบริบทหนึ่ง Cover (2018) กล่าวว่าคนรุ่นใหม่ (เจนซี, Z generation) นิยมใช้สื่อดิจิทัลอย่างเข้มข้นและพบว่าส่วนใหญ่พยายามสร้างตัวตนด้วยคำเรียก “นอนไบนารี” (non-binary) คำเรียกอัตลักษณ์อื่นเช่น เกย์ เลสเบี้ยน ไบเช็กช่วล จะเป็นคำที่ไม่นิยม แต่สนใจความรู้สึกที่ลื่นไหลไม่ผูกติดกับการแยกเพศแบบคู่ตรงข้าม อย่างไรก็ตาม เทคโนโลยีดิจิทัลก็ทำให้คนรุ่นใหม่เผชิญหน้ากับการกลั่นแกล้ง การดูหมิ่นเหยียดหยาม และการแบ่งแยกเช่นกัน เมื่อแต่ละคนพยายามสร้างตัวตนในแบบของตัวเองก็ยิ่งเห็นความซับซ้อนและหลากหลาย การเป็นกลุ่มอัตลักษณ์เดียวกันเริ่มไม่มีความหมายอีกต่อไป ภายในกลุ่มเครือข่ายก็มีเส้นแบ่งชนิดของความรู้สึกทางเพศที่แยกย่อยไปมากมาย

ข้อจำกัดของ Disidentification

ในขณะที่แนวคิด Disidentification ช่วยให้เห็นยุทธวิธีเอาตัวรอดของเพศนอกกรอบภายใต้บริบทที่เป็นอุปสรรคต่อการดำรงชีวิต สนใจการใช้ประโยชน์จากบรรทัดฐานเพื่อสร้างตัวตนที่ไม่เป็นพิษเป็นภัยต่อตนเองและคนอื่น แต่มีนักวิชาการบางคนตั้งข้อสังเกตว่าแนวคิดนี้ดูเหมือนสนใจการมีชีวิตมากกว่าการโค่นล้มอำนาจ คำอธิบายของมูโนซจึงถูกวิจารณ์ว่าละเลยการเมืองแต่เน้นความโรแมนติกมากเกินไป เห็นได้จากการระบุว่า Disidentification คือ กลยุทธ์สำหรับเอาตัวรอด (survival strategy) ของกลุ่มเครือข่ายชายขอบที่ถูกมองข้ามจากเกย์เลสเบี้ยนผิวขาว ทำให้มูโนซเชื่อว่าเครือข่ายผิวดำนำบรรทัดฐานทางเพศมาปรับแก้และสร้างแบบแผนของตัวเอง ทำให้มีความมั่นใจที่จะอยู่ในสังคมต่อไป เปรียบเสมือนเป็นการเสริมพลังให้กับวัฒนธรรมย่อย (subcultural empowerment) (Perez, 2020) รวมทั้งเชื่อว่าเครือข่ายชายขอบมีตัวตนแบบไม่ระบุอัตลักษณ์ (disidentifying subject) เห็นได้จากวัฒนธรรมย่อยเต้นบอลรูมของเครือข่ายผิวดำ แต่ความเชื่อดังกล่าวของมูโนซไม่กล้าท้าทายระบอบเสรีนิยมใหม่ที่ดำรงอยู่ในสังคม ผลงานส่วนใหญ่ของมูโนซได้รับอิทธิพลอย่างมากจากแนวคิดสตรีนิยมแบบชicana (Chicana feminism) และปรัชญามาร์กซิสต์ของชนผิวดำ (Black Marxist philosophy) ซึ่งล้วนวิจารณ์อำนาจของคนผิวขาวแบบชายเป็นใหญ่

มูโนซยังสนใจงานสร้างสรรค์ของศิลปินแหวกขนบ พั้ง นางโซว์ และผู้กำกับภาพยนตร์ที่เป็นคนผิวดำและมีชีวิตคนเมือง เช่น Jean-Michel Basquiat, Vaginal Davis, Isaac Julien และ Pedro Zamora มากกว่าจะสนใจวัฒนธรรมประชานิยมของเครือข่ายผิวดำในชีวิตประจำวันส่วนใหญ่ ทำให้มูโนซอธิบายประสบการณ์ของศิลปินเครือข่ายบางคนและนำมาเป็นตัวอย่างของกลยุทธ์

เอาชีวิตรอด (Arrizon, 2002) กล่าวคือมองการดิ้นรนในระดับปัจเจกมากกว่าการวิพากษ์โครงสร้างอำนาจ ทำให้การไม่ระบุอัตลักษณ์ดำรงอยู่ในระดับบุคคล การอธิบายดังกล่าวนี้อาจมองความมีตัวตนของปัจเจกแบบโรแมนติก (romanticization of agency) หมายถึงเห็นการสร้างสรรคของบุคคลเป็นกลไกที่สร้างชีวิต เยียวยาจิตใจ และการมีตัวตนภายใต้บรรทัดฐานที่ยังมีพลังอำนาจ คำถามคือ ศิลปะของเคียร์นอกรกรอบคือเครื่องมือต้านทานหรือโค่นล้มอำนาจใช้หรือไม่ถ้าสังคมยังคงดำเนินไปบนโครงสร้างที่สร้างความเหลื่อมล้ำ ศิลปะเคียร์นของคนผิวดำที่มูโนซหิบบมาวิเคราะห์เป็นกลุ่มเคียร์นชาวคิวบาที่อพยพไปอยู่ในสหรัฐอเมริกา ซึ่งมีโอกาสแสดงผลงานมากกว่ากลุ่มเคียร์นชาวบ้านที่ใช้ชีวิตอยู่ในคิวบา ดังนั้นประสบการณ์เคียร์นผิวดำในสหรัฐอเมริกาอาจมีใช้บรรทัดฐานที่จะนำไปอธิบายเงื่อนไขชีวิตของเคียร์นชายขอบในวัฒนธรรมอื่น

Phelps (2018) ตั้งข้อสังเกตว่า ตั้งแต่ลัทธิเสรีนิยมใหม่ขยายอำนาจมาตั้งแต่ทศวรรษ 1980 อุดมการณ์ปัจเจกนิยมที่ประสบความสำเร็จเติบโตอย่างรวดเร็ว พร้อมกับการแสวงหาลัทธิเสรีภาพของชนกลุ่มน้อย รวมถึงกลุ่มเกย์เลสเบียนที่เคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิความเป็นพลเมืองภายใต้โครงสร้างอำนาจทุนนิยมที่ยึดมั่นในบรรทัดฐานรักต่างเพศ Phelps (2018) กล่าวว่าประชาชนในสหรัฐจำนวนมากพร้อมจะยอมรับบุคคลที่เป็นเกย์และเลสเบียนในพื้นที่สาธารณะ และยังเปิดกว้างในการรับรองสิทธิบางประการที่คุ้มครองตามกฎหมาย แต่พวกเขามีเงื่อนไขแลกเปลี่ยนว่าเกย์เลสเบียนจะต้องละทิ้งอัตลักษณ์ของตนเอง โดยนำกลับไปแสดงออกเฉพาะในพื้นที่ส่วนตัว ปัญหาก็คือการไม่ระบุอัตลักษณ์เคียร์นในพื้นที่สาธารณะ คือการสนับสนุนโครงสร้างอำนาจเดิมที่ยังมีการแบ่งแยกกีดกันทางสังคม ในแง่นี้การไม่ระบุอัตลักษณ์ที่ชัดเจนก็อาจทำให้ระบอบอำนาจมีพลังต่อไปซึ่งสิ่งนี้เคยเกิดขึ้นมาแล้วในทศวรรษ 1950 ภายใต้การเคลื่อนไหวของสมาคมแมตตาซิน ผลที่ตามมาคือการต่อสู้ของเกย์เลสเบียนกลายเป็นการแสวงหาการยอมรับในเชิงประนีประนอมมากกว่าการเป็นการโค่นล้มแบบถอนรากถอนโคน

การศึกษาของ Nash (2023) อธิบายประสบการณ์ของเคียร์นเพศหญิงผิวขาวชนชั้นกลางที่มีการศึกษาในเขตชนบทของออสเตรเลีย พบว่าคนเหล่านี้ไม่สนใจนิยามอัตลักษณ์ทางเพศที่ชัดเจนเพราะพวกเขาได้รับสิทธิในฐานะคนผิวขาวโดยไม่ต้องสร้างอัตลักษณ์เคียร์นแบบมวลชนเพื่อต่อสู้กับความไม่เท่าเทียม การไม่ระบุอัตลักษณ์ในกรณีนี้ทำให้เห็นว่าเคียร์นที่เป็นชนชั้นกลางและเป็นคนผิวขาวมีสถานะที่มั่นคงทางสังคม การไม่ระบุอัตลักษณ์อาจมีนัยยะของการประนีประนอมกับระบอบอำนาจ หมายถึงการอยู่ร่วมกับหรือปรับตัวให้เข้ากับอำนาจเพื่อให้ตัวเองสามารถใช้ชีวิตในแบบที่ต้องการโดยไม่ทำลายระเบียบกฎเกณฑ์ที่สังคมยึดถือ ซึ่งมูโนซเห็นสิ่งเหล่านี้ในตัวบททางวัฒนธรรมทั้งงานศิลปะ การแสดง ภาพถ่าย และภาพยนตร์ ตัวบทเหล่านี้ถูกมองเป็นพื้นที่ทางเลือกของเคียร์น (alternative spaces) และเป็นการสร้างสรรค์ตัวตน (self-creation) อาจกล่าวได้ว่าการเมืองแบบไม่ระบุอัตลักษณ์ให้ประโยชน์ในระดับปัจเจกที่มีศักยภาพและต้นทุนทางวัฒนธรรม แต่อาจลดทอนพลังมวลชนที่ต้องการโค่นล้มโครงสร้างอำนาจที่ไม่เป็นธรรม

ผู้เขียน

ดร.นฤพนธ์ ตัวงวิเศษ ผู้จัดการฝ่ายวิจัยและส่งเสริมวิชาการ
ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)

เอกสารอ้างอิง

- Alvarado, Leticia. (2015). What Comes after Loss?": Ana Mendieta after José. *Small Axe*, 19(2), 104–110.
- Arrizon, A. (2002). Book Review: Disidentifications: Queers of Color and the Performance of Politics. *Theatre Journal*, 54(3), 507-508.
- Cavalcante, A. (2018). *Struggling for ordinary: Media and transgender belonging in everyday life*. New York: New York University Press.
- Capofreddi, Peter. (2021). Disidentifications: Identitarian and Epistemic Consequences of Normativity and Refusal. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/381910291_Disidentifications_Identitarian_and_Epistemic_Consequences_of_Normativity_and_Refusal
- Cover, R. (2018). Micro-minorities: The emergence of new sexual subjectivities, categories, and Labels among sexually diverse youth online. In S. Talburt (Ed.), *Youth sexualities: Public feelings and contemporary cultural politics* (pp. 279–301). Santa Barbara, CA: Praeger
- Muñoz, José Esteban. (1999). *Disidentifications: Queers of Color and the Performance of Politics*. University of Minnesota Press.
- Muñoz, Jose Esteban. (2009). *Cruising Utopia: The Then and There of Queer Futurity*. New York University Press.
- Grant, R. & Nash, M. (2023). Homonormativity or queer disidentification? Rural Australian bisexual women's identity politics. *Sexualities*, 23(4), 592-608.
- Perez, R. (2020). More Nearly: On José Esteban Muñoz's "The Sense of Brown". Retrieved from <https://lareviewofbooks.org/article/more-nearly-on-jose-esteban-munozs-the-sense-of-brown/>
- Phelps, W. G. (2018). The Politics of Queer Disidentification and the Limits of Neoliberalism in the Struggle for Gay and Lesbian Equality in Houston. *Journal of Southern History*, 84(2), 311-348.
- Szulc, L. (2020). Digital Gender Disidentifications: Beyond the Subversion Versus Hegemony Dichotomy and Toward Everyday Gender Practices. *International Journal of Communication*, 14, 5436–5454.